

bě, kdy Francie byla přemožena a Rusko stálo na Hitlerově straně, byla Británie zcela osamocena.

Nebo snad ne? Závěrečná část Churchillovy řeči v Dolní sněmovně 4. června 1940 vešla do povědomí pro imponantní odhodlání, že Britové budou bojovat „na plážích..., na polích a na ulicích“, a tak dále. To nejdůležitější přišlo na samém konci:

... nikdy se nevzdáme, a kdyby byl tento ostrov nebo jeho velký díl poroben a vyhladověn, čemuž ani na okamžik nevěřím, pak naše impérium za oceány, zaštitěné a chráněné britským loďstvem, bude pokračovat v boji, dokud nám – až Bůh dá – nepřijde na pomoc nový svět s veškerou svojí silou a mocí, aby zachránil a osvobodil svět starý.

Evropa byla ztracena, impérium však zůstalo. A toho bylo dosaženo bez dalšího vyjednávání o míru s „oním člověkem“.

Od pánů k otrokům

V prosinci 1937 padlo čínské město Nanking (čínsky Nan-ťing) do rukou imperiálních sil. Byl vydán výslovný rozkaz „zabít všechny zajatce“ a armády se zmocnilo vražedné šílenství. Zabito bylo dvě stě šedesát tisíc až tři sta tisíc civilistů, na osmdesát tisíc čínských žen bylo znásilněno a docházelo i k bizarnímu mučení, kdy vězňové byli pověšeni za jazyk na háky na maso a ponecháni, aby je sežrali vyhladovělí psi. Imperiální jednotky soupeřily v zabíjení zajatců: jeden důstojník vyzval druhého k soutěži, kdo dříve odpraví stovku čínských válečných zajatců. Některé oběti byly probodány, některé zabity bajonety, některé zastřeleny, jiné polity benzinem a upáleny. Běsnění zanechalo polovinu města v ruinách. „Nejvíce trpěly ženy,“ vzpomínal veterán 114. divize. „Bez ohledu, zda byly mladé či staré, žádná neunikla znásilnění. Vysílali jsme nákladní vozy ... do ulic města a do vesnic, aby přivezly co nejvíce žen. Každá z nich pak byla přidělena patnácti až dvaceti vojákům, kteří ji znásilňovali a týrali.“ „Bylo by v pořádku, kdybychom je jen znásilnili,“ doznal jeden z jeho spolubojovníků. „Vlastně bych neměl říkat v pořádku. Ale my jsme je potom vždycky probodli a zabili. Protože mrtvoly nemluví.“ Velmi výstižně se celá ta hrůza nazývala „znásilnění Nankingu“.

Zde se imperialismus představil ze své nejhorší stránky. Byl to však imperialismus japonský, nikoli britský. Násilí v Nankingu přesně ukazuje, jaká byla možná alternativa k britské vládě v Asii. Je snadné pojímat válku mezi britským a japonským impériem jako střetnutí mezi starým impériem, jež už si není jisté samo sebou, a novým, zcela bezohledným impériem – mezi zapadajícím a vycházejícím sluncem. Šlo však rovněž o střetnutí mezi impériem, které alespoň do jisté míry uznávalo pojem lidská práva, a impériem, v jehož očích byly všechny cizí národy na úrovni prasat. Podplukovník Rjúkiči Tanaka, ředitel japonské tajné služby v Šanghaji, řekl: „S takovými tvory si můžeme dělat, co chceme.“ Do začátku tři-

cátých let si mnoho lidí v Británii zvyklo mluvit o impériu s opovržením. Avšak rozmach japonské říše v Asii v průběhu tohoto desetiletí ukázal, že alternativy britské nadvlády nemusí být nutně sympatičtější. Existovaly různé stupně imperialismu; ve své brutalitě vůči porobeným národům pak zašlo japonské impérium daleko za hranice všeho, čeho se kdy dopustili Britové. A tentokrát se Britové nacházeli mezi poraženými.

Námořní základna v Singapuru byla vybudována ve dvacátých letech 20. století jako ústřední bod britského opevnění na Dálném východě. V prohlášení náčelníků štábu se říkalo: „Bezpečnost Spojeného království a bezpečnost Singapuru představují základní princip, na němž spočívá přežití Britského společenství národů.“* Mezi válkami spočívala strategie obrany Singapuru v případě nepřátelského útoku ve vyslání válečného loďstva. Již před rokem 1940 však velitelství armády dospělo k závěru, že to už není reálná alternativa; koncem roku 1941 považoval i Churchill obranu Singapuru za méně důležitou než tři jiné priority: obranu Británie, pomoc Sovětskému svazu a udržení Středního východu. Ani za takových okolností však nebyla základna dostatečně chráněna proti hrozbě, kterou představovalo Japonsko. V předvečer invaze se v Malajsku nacházelo 158 letadel v první linii, zatímco jich bylo zapotřebí tisíc; a tam, kde bylo třeba aspoň osmi pěchotních divizí a dvou obrněných pluků, bylo k dispozici pouze tři a půl divize. Především se však vůbec nezdařilo vybudovat řádnou pevnou obranu (minová pole, bunkry a protitankové zátarasy) na pozemních přístupových cestách do Singapuru. Proto útočící Japonci zjistili, že nedobytná pevnost je vlastně snadný terč neschopný odporu. Granáty přšely na město, které mělo na vybranou mezi hrůzou japonského útoku ve stylu nankingského masakru a ponížením v podobě naprosté kapitulace. Ve čtyři hodiny odpoledne 15. února 1942 – navzdory zoufalým Churchillovým výzvám, aby vojsko bojovalo „do posledního muže“ – byla vztyčena bílá vlajka.

Celkem 130 000 imperiálních vojáků – britských, australských a indických – se vzdalo mnohem menší síle Japonců. Nikdy v dějinách Britského impéria se tolik vojáků nevzdalo tak malému počtu protivníků. Teprve později vyšlo najevo, jak unavení byli sami Japonci po vyčerpávajícím pochodu džunglí. Příslušník královského dělostřelectva Jack Chalker se ocitl mezi vězni. „Nemohli jsme věřit, že jsme nyní v japonském zajetí,“ vzpomínal později. „Oné noci, kdy jsme si říkali, co nás asi čeká, jsme všichni mysleli na násilí v Nankingu... Naše vyhlídky byly chmurné.“ Chalkera a jeho spolubojovníků se nejvíce dotýkala ponižující situace, že se nacházejí v zajetí Asijsců. Jak se ukázalo, japonská protizápadní rétorika se neprojevila v lepším zacházení s nebělošským obyvatelstvem Singapuru. Japonci si okamžitě osvojili privilegované postavení, které předtím zaujímalí Britové. K asijským obyvatelům se chovali rozhodně mnohem hůře: zejména čínská komunita byla podrobena zničující metodě *súk čing* neboli „očistě eliminací“. Nic však nemohlo jasněji vyjádřit charakter „nového pořádku“ v Asii než způsob, jakým Japonci zacházeli s britskými zajatci.

Japonské vrchní velení považovalo kapitulaci za zneuctění, a pohrdalo proto nepřátelskými vojáky, kteří složili zbraně. Jack Chalker se jed-

* Termín „Britské společenství národů“ byl poprvé použit v anglo-irské smlouvě z roku 1922, aby se jím naznačil téměř autonomní status dominií.

Železnice smrti, jak ji zachytil jeden z mužů, kteří ji museli stavět: Jack Chalker, kresba průkopu Konyu-Hintok, Thajsko, 1942.

nou zeptal jednoho z vězňů, proč se tak hrubě chová k válečným zajatcům. „Já jsem voják,“ zněla odpověď. „Stát se válečným zajatcem je pro mě nemyslitelné.“ Přesto se s britskými zajatci zacházelo mnohem hůře, než se dalo vysvětlit (jak často zněla výmluva) nepochopením ženevských konvencí. Již před rokem 1944 měly britské úřady tušení, že „oficiální politika ponižování bělošských válečných zajatců měla snížit jejich prestiž v očích domorodců“. Ukázalo se, že právě o to šlo. Vrchní velitel japonské armády v Koreji Seiširo Itagaki řekl v roce 1942 ministerskému předsedovi Hidekimu Tódžóovi:

Cílem naší internace amerických a britských válečných zajatců v Koreji je, aby si Korejci pozitivně uvědomili pravou sílu našeho impéria a současně abychom posílili psychologickou propagandu směřující k potlačení kultu Evropy a Ameriky, který ve velké části Koreje stále podvědomě přežívá.

Stejný princip byl použit v celé části Asie okupované Japonci.

V minulosti postavili Britové po celém impériu železnice s pomocí asijských „kuliů“. Nyní, v jednom z velkých symbolických zvrátů světové historie, donutili Japonci šedesát tisíc britských a australských válečných zajatců (spolu s nimi i nizozemské vězně a odvedené indické dělníky), aby postavili 250 mil železnice napříč hornatou džunglí na thajsko-barmské hranici. Od poloviny 18. století impérium vždy s největší pýchou prohlašovalo, že „Britové nikdy, nikdy nebudou otroky“. Ale právě jimi se váleční zajatci na stavbě železnice stali. Jak hořce poznamenal jeden britský zajatec: „Pro Japonce musí být zajisté zábavné vidět ‚bílé pány‘, jak se plahočí na silnici s košíky a tyčemi, zatímco oni kolem nich projíždějí v nákladáčích!“

Jack Chalker, který před válkou studoval umění, tajně s nasazením vlastního života nakreslil skici, které dokonale vystihly, jak se s ním a jeho kamarády zacházelo. Vyčerpaní, na pokraji smrti hladem, byli nuceni pracovat, i když onemocněli malárií, úplavicí anebo nejhorším ze všeho – když se jim udělaly tropické vředy, které vyžraly člověku maso až na kost:

Spánek byl mělký, plný napětí. Mohli nás kdykoli vyhnat z chatrčí, abychom nastoupili ke čtení prezence, aby nás rozdělili do pracovních skupin nebo nás zmlátili; dokonce i těžce nemocní se museli dostavit bez ohledu na svůj zdravotní stav. Taková shromáždění často trvala celé hodiny, a někdy dokonce i celý den či noc ... občas při nich nemocní vězňové zemřeli.

Film, který natočili Pierre Boule a David Lean, proslavil most přes řeku Kwai. Ve skutečnosti však byly podmínky života mnohem horší, než jak ukazuje film. Nejstrašnější byla „železnice smrti“ poblíže barmské hranice.

Neustálé a často sadistické zneužívání vězňů v táboře Hintok bylo zdokumentováno v deníku, který si v průběhu svého zajetí pečlivě vedl australský lékař a velící důstojník válečných zajatců, podplukovník Edward Dunlop, přezdívaný „Weary“ (unavený) jednak pro slovní hříčku

„Všechny britské kolonie se probouzejí. Proč musí Indové zůstat otroky? Chopte se příležitosti, povstaňte!“ Japonská karikatura vybízející Indý, aby svrhli britskou vládu, kolem roku 1942.

(Dunlop – Tyre – Tired – Weary), ale také proto, že se jako vysoký člověk musel sehnout, když hovořil se svými mnohem menšími vězňáky, aby vůči nim zachoval dekorum a nevzbudil jejich obvykle zuřivý hněv:

19. března 1943 ... Zítřejší má jít 600 mužů pracovat na železnici ... muži s lehkou službou i beze služby i všichni muži bez bagančat mají jít také. To se prakticky rovná vraždě. [Japončiči] mají zřejmě spoustu pracovních sil zde i v Singapuru a nenechávají nikoho na pochybách, že chtějí lidi při této práci zlomit a nemíní brát sebemenší ohled na životy a zdraví. Lze to považovat za chladnokrevný, nemilosrdný zločin proti lidskosti, zjevně předem uvážený...

22. března 1943 ... Rozzuřil jsem se ... a vztekle řekl Hirodovi [japonskému velícímu důstojníkovi], že zásadně protestuji proti tomu, aby byli posláni do práce nemocní muži... Vyzval jsem ho, aby uskutečnil svoji hrozbu a zastřelil mě (mířili na mě puškami). „Můžete mě zastřelit, ale můj nejbližší podřízený je stejně nebojácný jako já a po něm budete muset postřílet všechny muže. Pak nebudete mít žádné dělníky. Každopádně jsem podnikl kroky, aby vás jednoho dne pověsili, protože jste tak hnusný bezcitný parchant!“

V Dunlopových očích byla železnice, kterou Japonci – či spíše jejich zajatci – stavěli, „ohromující záležitostí“, která „probíhala bez ... ohledu na krajinu, jako by někdo narýsoval do mapy přímkou ...“ V Konyu vedla cesta přímo masivní skálou dlouhou 73 metrů a 25 metrů vysokou. Dunlopovi muži pracovali ve směnách 24 hodin denně a přes skálu se museli prodírat, prostřít a provrtávat. Navzdory tomu, že začaly monzunové deště a vypukla strašlivá epidemie cholery, podařilo se jim dokončit úsek za dvanáct týdnů. Během noční směny dopadalo světlo blikajících karbidových lamp na vyčerpané tváře válečných zajatců a dalo tak průkopu přezdívkou

Průsmyk pekelného ohně. Dunlopův deník se netají tím, kdo byli ďáblové v tomto pekle:

17. května 1943 ... V těchto dnech, kdy vidím své muže, jak se postupně mění v ubohé, na kost vyhublé trosky, s břichy nafouknutými od beri-beri, strašlivě poničené pelagrou, úplavicí a malárií a pokryté odpornými boláky, stoupá ve mně nenávisť, kdykoliv vidím nějakého Japončička. Banda odpudivých, ohavných, hnusných opic. Je to pro nás všechny horšaká lekce, že člověk se těmto bestii nemá vzdávat, pokud v něm zbývá být jen špetka života.

Samozvaný Mussolini: Subháš Čandra Basu.

Dvakrát byl strašlivě zbit a přivázán ke stromu, kde očekával popravu. Měl být proboden bajonetem kvůli podezření, že skrývá rádiový vysílač. Několik vteřin před provedením exekuce dostal milost. Avšak způsob, jakým zacházeli s jedním z jeho mužů, se seržantem S. R. „Mickeym“ Hallamem, připadal Dunlopovi jako přímo exemplární ukázka bezdůvodné krutosti Japonců:

22. června 1943 ... Seržant Hallam (malárie) se před nějakou dobou hlásil u Japončků v tomto táboře a byl přijat do nemocnice... Nyní byl z nemocnice vyvečen ve velmi špatném stavu s malárií (cestou do práce omdlel) a pak byl nepopsatelným způsobem zbit seržantem od ženistů a ostatními Japonci. To obnášelo úder pěstí, bušení do obličej a hlavy dřevěnými poleny, přehazování přes rameno a mlácení o zem, kopání do břicha, genitálií a žeber atd., opětovné mlácení bambusovými tyčemi přes hlavu a další obvyklé kroky... Tato nechutná a brutální činnost trvala celkem několik hodin... Seržant Hallam se zcela zhroutil s horečkou téměř 40 stupňů, obličej měl ukrutně zhmožděný – zhmožděliny se táhly na šíji a na prsa, mnohočetné odřeny a pohmožděny měl i na ruce a nohou...

Čtyři dny poté Hallam těmto zraněním podlehl. Dunlop k tomu poznamenal: „Zavraždili ho ti japonské sadisté stejně jistě, jako kdyby ho zastřelili.“

Když Dunlop počítal spojenecké vojáky, kteří zemřeli v táboře Hintonk mezi dubnem 1943 a lednem 1944, dospěl k celkovému počtu 676 – každý desátý Australan a dva z každých tří britských vězňů. Japonské zajetí nepřezilo asi devět tisíc Britů, zhruba jedna čtvrtina všech zajatých. Britští vojáci se nikdy nesetkali s tak hrozným zacházením.

Toto bylo utrpení impéria; jeho čas na kříži. Bude následovat vzkříšení?

Když bylo impérium takto poníženo a jeho vojáci zotročeni asijskými pány, nastal nepochybně pravý čas pro indické nacionalisty, aby povstali a zbavili se britského jha. Jak prohlásil Subháš Čandra Basu, pád Singapuru zvěstuje „konec Britského impéria ... a červánky nové éry indické historie“.

Události v Indii však odhalily slabost nacionalistického hnutí i nezlomnost rááže. Místokrál oznámil vstup Indie do války, aniž to konzultoval s vůdci Kongresu. Kampaň „Opusťte Indii!“, zahájená v roce 1942, vyhasla během šesti týdnů v důsledku jednoduchých opatření, jako bylo zatčení Gándhího a dalších vůdců, cenzurování tisku a posílení policie o vojenské jednotky. INC se rozštěpil v názorech a jen menšina, kterou vedl Basu (potenciální indický Mussolini), se rozhodla přejít na japonskou stranu.* Navíc se ukázalo, že jeho takzvaná indická národní armáda má jen nepatrný vojenský význam. Jedinou opravdovou hrozbou pro Brity v Indii se tak staly japonské divize v Barmě; indická armáda je na hlavu porazila u Imphálu (březen–červen 1944). Při zpětném pohledu připadá

„Síla pěstí“ vítězí nad „silou ducha“: Mahátma Gándhí spolu s dalšími indickými nacionalisty v ústřední věznici Dum Dum, Kalkata, prosinec 1945.

* Ve svém projevu v Tokiu v roce 1944 Basu doslova vybízel k vytvoření indického státu „autoritativního charakteru“. Tou dobou si už říkal *Netáďží* (Vážený vůdce) a nosil obvyklou fašistickou uniformu.

Conrado Massaguer, „Týmová spolupráce vítězí“, karikatura dokládající, jak je důležité mít správné spojence.

nabídka sira Stafforda Crippse z roku 1942 – plný status dominia pro Indii po válce nebo možnost impérium opustit – jako zbytečná. Cripps, který byl marxista tak dogmatický, jak to jen milionáři* dovedou, prohlásil: „Stačí zalistovat stránkami britské imperiální historie a člověk musí sklopit hlavu studem, že je Brit.“ Indům však stačilo podívat se na chování Japonců v Číně, Singapuru a Thajsku, aby pochopili, oč horší alternativa se jim nabízí. Gándhí Crippsovu nabídku odmítl jako „postdatovaný šek na krachující banku“. Mohl si však někdo vážně myslet, že vyhnáním Britů se zlepšší život Indů, jestliže se tím zároveň otevrou dveře Japoncům? (Fielding v *Cestě do Indie* s pohrdáním říká: „Koho tedy chcete místo Angličanů? Japonce snad?“)

Nikdo by neměl podceňovat úlohu, kterou impérium – nejenom ti známí chrabří chlapičci z dominií, nýbrž i obyčejní loajální Indové, obyvatelé karibské oblasti i Afričané – hrálo při porážce mocností Osy. V imperiálních jednotkách bojoval bezmála milion Australanů a přes dva a půl milionu Indů (ačkoliv jen asi desetina z nich sloužila v cizině). Bez kanadských pilotů by bitva o Británii možná byla ztracena. Bez kanadských námořníků by bitva o Atlantik byla ztracena určitě. Navzdory Basuovu úsilí bojovala většina indických vojáků zcela loajálně, třebaže si občas stě-

* Byl synem lorda Parmoora a manželem bohaté dědičky společnosti Eno's Fruit Salts.

žovali na rozdíl v žoldu (britští vojáci dostávali 75 rupií měsíčně, indiští 18 rupií). Entuziasmus (*džóš*) postupně narůstal, jak se mezi mužstvem šířily historky o japonských zvěrstvech. „Jsem prodchnut smyslem pro povinnost,“ napsal jeden sipáhi své rodině, „a zmocňuje se mě vztek při pomýšlení na zvěrstva necivilizovaných Japonců.“ Vojáci Královského západofrického hraničního sboru zažili svůj okamžik slávy, když skupina japonských vojáků udělala něco nemyslitelného – vzdali se, protože se obávali, jak řekli, že „afričtí vojáci pojídají padlé v bitvě, ale nikoli vězně ...“, kdyby je Afričané snědli, jejich předkové by se k nim na onom světě nehlásili“. Dokonce i z Irského svobodného státu, jediného dominia, které přijalo ostudnou politiku neutrality, se do imperiálních jednotek přihlásilo třiačtyřicet tisíc dobrovolníků. Celkem poskytlo impérium přes pět milionů vojáků, téměř stejný počet jako Spojené království samo. Vezme-li v úvahu zoufalou situaci Británie v roce 1940, šlo o ještě záslužnější projev imperiální jednoty než v první světové válce. Heslo Dne impéria pro rok 1941 připomínalo parodii na dřívější nacistický slogan: „Jeden král, jeden prapor, jedno loďstvo, jedno impérium“, ale skrýval se v něm kus pravdy.

Přesto samotné impérium nemohlo druhou světovou válku vyhrát. Klíč k vítězství – a klíč k budoucnosti impéria – se nacházel v zemi, která se jako první zbavila britské vlády, což byla ironie; u národa, o němž se kdysi ministerský předseda Nového Zélandu* s pohrdáním vyjádřil jako o „bastardní rase“. Z tohoto faktu pak vyplynulo – jak vycítil jeden starý úředník ministerstva kolonií –, že „cena za vítězství [nebude] pokračování existence, nýbrž čestný pohřeb starého systému“.

V první světové válce byla americká ekonomická a posléze i vojenská podpora sice důležitá, nikoli však rozhodující. Ve druhé světové válce byla naopak zásadní. Od prvních dnů upínal Churchill své naděje ke Spojeným státům. „Hlas a síla Spojených států může vyznít zcela naprázdno, bude-li se příliš dlouho otálet s jejich nasazením,“ řekl Rooseveltovi 15. května 1940. Ve svých projevech a rozhlasových vystoupeních opakovaně naznačoval, že spása přijde z druhé strany Atlantiku. Víc než sedm měsíců před vstupem Spojených států do války, 27. dubna 1941, památně citoval básníka Arthura Hugh Clougha ve vysílání BBC pro americké posluchače:

Nejen východními okny
přijde světlo, když den svítá;
slunce jenom zvolna stoupá,
k západu hled, tam zem je jasná.

V souvislosti s anglo-americkým původem svých rodičů** Churchill pevně věřil, že klíčem k vítězství je spojení anglicky mluvících

* William Ferguson Massey, ministerský předseda Nového Zélandu v letech 1912–1925.

** Jeho matka Jennie Jeromeová, dcera Leonarda Jeromeho, vlastníka *New York Times*, se narodila v Brooklynu.

národů – k vítězství, které samozřejmě obnoví Britské impérium ve *statu quo ante*. Když se večer 7. prosince dověděl, že Japonci napadli Američany v Pearl Harboru, stěží dokázal skrýt své vzrušení. Předtím při večeři s dvěma americkými hosty seděl v hluboké depresi „s hlavou v dlaních“. Když však tu novinku uslyšel z rozhlasu, vzpomíná americký velvyslanec John G. Winant,

Churchill vyskočil a s výkřikem „Vyhlásíme válku Japonsku“ se rozeběhl ke dveřím. ... „Prosím vás,“ řekl jsem mu, „nemůžete přece vyhlásit válku na základě rozhlasové zprávy.“

Zastavil se a pohlédl na mě napůl vážně, napůl šibalsky a pak se klidně zeptal: „Co tedy mám dělat?“ Zeptal se ne proto, že by chtěl, abych mu řekl, co má dělat, ale ze zdvořilosti k zástupci napadené země.

Řekl jsem: „Půjdu zatelefonovat prezidentovi a zeptám se ho, jaká jsou fakta.“ A Churchill dodal: „Já si s ním také promluvím.“

Rooseveltova první slova Churchillovi zněla: „Teď jsme všichni na jedné lodi.“

Přesto se od samého počátku takzvané „zvláštní vztahy“ mezi Británií a Spojenými státy vyznačovaly jistou dvojnácností, neboť Američané v podstatě vycházeli ze zcela odlišné koncepce impéria. Pro Američany, vychované mýtem svého boje za svobodu proti britskému útisku, byla formální vláda nad porobenými národy zcela nestravitelná. S tím souvisela i jejich nechuť zaplést se do záležitostí cizích zemí, před čímž je varovali jejich otcové zakladatelé. Dříve nebo později se každý musí naučit, tak jako se to naučili Američané, demokraticky si vládnout sám – a v případě nutnosti lze váhavce donutit silou. V roce 1913 došlo v Mexiku k vojenskému puči, a to k velké nelibosti Woodrowa Wilsona, který se rozhodl, že „naučí jihoamerické republiky volit si správné lidi“. Walter Page, tehdejší velvyslanec Spojených států v Londýně, zaznamenal rozhovor s britským ministrem zahraničí sirem Edwarem Greyem, který se ho zeptal:

„Předpokládáme, že budete muset intervenovat, co potom?“

„Přimějeme je, aby si zvolili zástupce a pak respektovali jejich rozhodnutí.“

„Ale co když se jim to nebude líbit?“

„Tak přijdeme a přimějeme je, aby volili znovu.“

„Budete to dělat i dvě stě let?“ zeptal se.

„Ano,“ odpověděl jsem. „Spojené státy tu budou dvě stě let a budou třeba i střílet do lidí kvůli nepatrnému území, dokud se nenaučí volit a vládnout si sami.“

Jinými slovy, Spojené státy udělají cokoli kromě obsazení Mexika – což by bylo britské řešení.

Co takové postoje znamenaly pro budoucnost Britského impéria, bylo zcela jasné z otevřeného dopisu vydavatelů časopisu *Life*, který byl adresován „lidu Anglie“ a otištěn v říjnu 1942: „Jednou věcí jsme si naprosto jisti: nebojujeme proto, abychom udrželi Britské impérium pohro-

madě. Neradi mluvíme tak tvrdě, ale nechceme, abyste žili v iluzích. Jestliže vaši stratégové plánují válku, aby udrželi pohromadě Britské impérium, pak dříve nebo později zjistí, že jsou s tou strategií zcela sami.“*

Americký prezident Franklin Delano Roosevelt souhlasil. „Koloniální systém znamená válku,“ řekl svému synovi v průběhu války. „Když se využívají zdroje zemí, jako je Indie, Barma, Jáva, a když se z těchto zemí odváží veškeré bohatství, aniž se jim za ně cokoli dá ... hromadí se tím jen stále více problémů, které vedou k válce.“ Krátká zastávka v Gambii cestou na konferenci v Casablance mu jeho teoretická podezření potvrdila. Prohlásil, že tato země je „pravé peklo ... nejstrašnější pohled, jaký se mi v životě naskytl“:

Špína. Nemoci. Vysoká úmrtnost... S lidmi se zachází hůře než se zvířaty. Dobytek tam žije déle... Za každý dolar, který Britové ... investovali do Gambie [prohlašoval později], si jich odvezli deset. Je to zcela otevřené vykořisťování.

Roosevelt, který naivně důvěřoval Stalinovi a s neskryvanou podlézavostí přistupoval k čínskému nacionalistickému vůdci Čankajškovi, choval hlubokou skepsi vůči Churchillovu skalnímu imperialismu. Podle prezidentova názoru „Britové obsadí kteroukoli zemi na světě, i kdyby to byla jen skála nebo pruh písku“. „V krvi máte čtyři sta let hrabivého instinktu,“ řekl Churchillovi v roce 1943, „a prostě nechápete, že některá země nemá zájem zabrat nějaké území, když k tomu má příležitost.“ Roosevelt si představoval, že místo kolonií by mohl existovat systém dočasných „světenectví“ kolonií všech evropských koloniálních mocností, jenž by připravil cestu k jejich nezávislosti; světenectví by mohla zastřešit nějaká mezinárodní organizace, která by k tomu účelu získala dohlížetelská práva. Takové protiimperialistické názory nebyly příznačné jen pro prezidenta. V roce 1942 prohlásil náměstek amerického ministra zahraničí Sumner Welles: „Věk imperialismu skončil.“ Wendell Wilkie, republikánský prezidentský kandidát v roce 1940, použil skoro stejná slova.

V tomto duchu byly tedy zformulovány americké válečné cíle: v mnoha ohledech byly vůči Britskému impériu otevřeněji nepřátelské, než co kdy řekl Hitler. Článek III Atlantické charty, přijaté v srpnu 1941, která sloužila jako základ válečných cílů západních Spojenců, vylučoval pokračování imperiálních forem po válce a naopak zdůrazňoval „právo všech národů zvolit si formu vlády, pod níž chtějí žít“. Americký nástin Deklarace týkající se národní nezávislosti z roku 1943 šel dokonce ještě dále: jak si stěžoval jeden britský úředník, „celkové vyznění nenechává nikoho na pochybách, že cílem je likvidace Britského impéria“. Američané se ovšem neomezovali na všeobecná prohlášení. Při jedné příležitosti Roosevelt vyvíjel na Churchilla nátlak, aby vrátil Hongkong Číně jako gesto „dobré vůle“. Dokonce se odvážil nadhodit otázku Indie, ale to už Churchill vybuchl a odsekl, že mezinárodní inspekční tým by měl být vyslán i na americký jih. „Učinili jsme prohlášení, pokud jde o tyto záležitosti,“ ujistil Churchill Dolní sněmovnu: britská vláda se již dříve zavázala pod-

* V prosinci odpověděl generál Smuts v interview pro časopis *Life*, že Společenství národů je „nejširším systémem organizované lidské svobody, jaký kdy v lidských dějinách existoval“.

pořit „postupný vývoj samosprávných institucí v britských koloniích“. „Ruce pryč od Britského impéria“ znělo jeho řízné heslo v memorandu z prosince 1944: „Nesmí být oslabeno ani potupeno, neboť nechceme dělat radost sentimentálním radilům doma či v cizině, ať už vykřikují cokoli.“ Dříve podněcoval Američany, aby vstoupili do války; nyní se rozhodně stavěl proti názorům, že impérium „se postupně dostává na okraj propasti“. Jednoduše nemohl souhlasit s tím, aby se

čtyřicet či padesát národů pletlo do zásadních otázek existence Britského impéria... Poté, co jsme učinili maximum pro vedení této války ..., nemohu souhlasit s tím, aby Britské impérium bylo posazeno na lavici obžalovaných a kdokoli směl vyšetřovat, zda je dost dobré.

Z britského pohledu byla navrhovaná „svěřenečství“ zástěrkou, zpoza níž vyrůstalo neformální americké ekonomické impérium. Jak se vyjádřilo ministerstvo kolonií: „Američané [jsou] připraveni poskytnout svým závislým územím politickou ‚nezávislost‘, zatímco by si je k sobě o to víc připoutali ekonomicky.“ Je zvláštní, že svěřenečský model se neměl týkat Havaje, ostrova Guam na Marianách, Portorika či Panenských ostrovů, tedy *de facto* amerických kolonií. Vyňaty byly rovněž veškeré atlantické a pacifické ostrovní základny amerického válečného loďstva, jejichž seznam pro Roosevelta sestavil sbor náčelníků štábu. Alan Watt, člen australského vyslanectví ve Washingtonu, konstatoval v lednu 1944: „V této zemi přibývá známek dosti bezohledných imperialistických postojů.“ Byl to velký paradox války, jak poznamenal exilový německo-židovský ekonom Moritz Bonn: „Spojené státy jsou kolébkou moderního antiimperialismu a současně zakladatelem mocného impéria.“*

Válečné spojenectví s USA bylo dusivé objetí; zrodilo se však z nutnosti. Bez amerických peněz by se britské válečné úsilí zhroutilo. Systém půjčky a pronájmu, jehož prostřednictvím poskytly USA svým spojencům zbraně na úvěr, přinesl Británii částku 26 miliard dolarů, tedy asi jednu desetinu hodnoty celkové válečné výroby. Byl to zhruba dvojnásobek toho, co si Británie mohla půjčit od dominií a kolonií. Pregnantně to vyjádřil jeden vysoký americký úředník: Amerika byla „přicházející mocností“, zatímco Británie „odcházející mocností“. Britští vládní úředníci vyslaní, aby vyjednávali s americkými věřiteli ve Washingtonu, se proto cítili jako ponížení prosebníci. Byla to situace, která se velmi nelíbila hlavní osobnosti v britské delegaci, Johnovi Maynardu Keynesovi.

Keynes byl největší ekonom 20. století a dobře to věděl. Všichni v Londýně – Churchilla nevyjímaje – hluboce respektovali jeho vynikající mozek a skvělé schopnosti, jež nezměnila ani srdeční choroba, na niž měl brzy zemřít. Při setkání s pracovníky amerického ministerstva financí ve Washingtonu však zažil zcela jiný přístup. Pro Američany byl Keynes „jed-

* Důležité ovšem je, že Roosevelt neměl v úmyslu považovat svěřenečství za budoucí základ rozsáhlého euroasijského ruského impéria. Tomu říkali britští úředníci „klam slané vody“; z jistých důvodů se s koloniemi zacházelo jinak, jestliže je od zemí, které jim vládly, dělilo moře.

ním z těch chlapíků, kteří prostě všechno vědí“. Keynes je také nemohl vystát.* Protivilo se mu, když se ho američtí právníci pokoušeli zmást odborným žargonem – mluvili (jak se Keynes vyjádřil) „čerokíjsky“. Nesnášel, když politikové uprostřed rozhovoru odbíhali k telefonu. Především ho však odpuzoval způsob, jakým se Američané snažili využít finanční slabosti Británie. Hodnotil je tvrdě; podle něho se Amerika snažila „Britskému impériu vyklovat oči“. Obdobné pocity neměl ostatně jen on sám. Jeden z jeho kolegů trpce poznamenal: „Návštěvník z Marsu by si snadno mohl myslet, že jsme zástupci poraženého národa, kteří vyjednávají ekonomické pokuty za svoji porážku.“

Šlo o typické reakce na rychle se měnící rovnováhu sil. Kromě několika málo výjimek bylo pro britskou politickou elitu mimořádně obtížné akceptovat (na rozdíl od intelektuální elity, jež byla většinou socialistická), že impérium musí zmizet jako cena za vítězství. V listopadu 1942 hřímal Churchill, že se nestal královým prvním ministrem, „aby předsedal likvidaci Britského impéria“. Dokonce i labouristický ministr vnitra Herbert Morrison přirovnal udělení nezávislosti některým britským koloniím k situaci, kdy „desetiletému dítěti dáme klíč od domu, číslo bankovního účtu a pistoli“. Avšak bankovní účet Británie napovídal, že hra skončila. Kdysi byla Británie světovým bankéřem, nyní dlužila zahraničním věřitelům přes 40 miliard dolarů. Základy impéria byly ekonomické, nyní je zcela pohltily válečné výdaje. Navíc labouristická vláda z roku 1945 zamýšlela vybudovat sociální stát, což bylo možné jedině za cenu drastického snížení britských závazků v zámoří. Stručně řečeno: Británie byla na dně – a impérium bylo zatížené hypotékami skrz naskrz.

Když se položí nějaká společnost, věřitelé samozřejmě přebírají aktiva. Británie dlužila Spojeným státům miliardy. Proč jim tedy vlastně neprodat impérium? Koneckonců Roosevelt si kdysi zavtipkoval, že „převezme Britské impérium“ od jeho „zkrachovalých“ pánů. Ale mohli Britové přistoupit na takový výprodej? A – což je možná ještě důležitější – mohli Američané přistoupit na takovou koupi?

■ Přesun moci

Na vojenské základně v Suezském průplavu, která měla rozlohu jako celý Wales a v roce 1954 v ní sloužilo kolem osmdesáti tisíc vojáků, bylo cosi velmi britského. Na železniční zastávce El Quantara bylo deset záchodů: tři pro důstojníky (jeden pro uživatele evropské, jeden pro asijské a jeden pro barevné), tři pro dozorčí důstojníky a seržanty každé rasy, tři pro ostatní hodnosti každé rasy a jeden pro malé množství příslušnic branných sil. Alespoň zde i nadále žila stará imperiální hierarchie.

Na americkém velvyslanectví v Káhiře však vládla zcela jiná atmosféra. Na velvyslance Jeffersona Cafferyho a jeho politického poradce Williama Lakelanda udělali příznivý dojem mladí armádní důstojníci, kteří se v roce 1952 chopili moci v Egyptě, především pak jejich vůdce, plukovník

* V roce 1941 řekl jednomu známému: „Odkakživa jsem považoval návštěvu [Spojených států] za vážnou nemoc, po níž musí následovat rekonvalescence.“

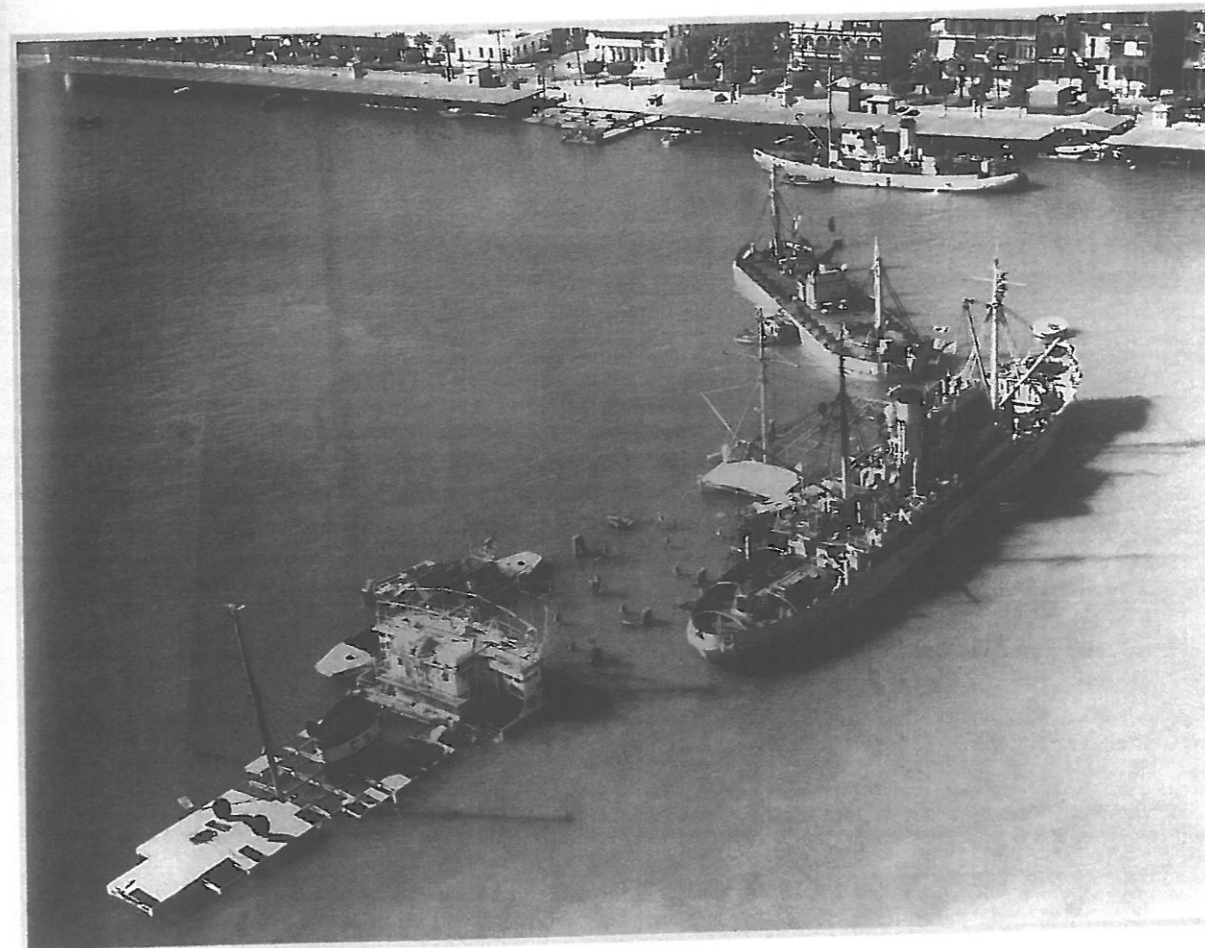
Dav nadšených Egypťanů kolem plukovníka Gamála Abdala Násira, 29. březen 1954.

Násir. Ministr zahraničí John Foster Dulles byl stejného názoru. Když Násir začal tlačit na Brity, aby urychlili odchod ze Suez, Američané se vůbec nesnažili odradit ho od jeho úmyslu. V říjnu 1954 Britové konečně souhlasili, že začnou s postupnou evakuací základny; do léta 1956 odešly poslední jednotky. Jakmile však Násir překročil ke znárodnění průplavu – v němž si britská vláda udržela významný podíl získaný Disraelim –, britské sebeovládání skončilo. „Události [v Egyptě],“ prohlásil Churchill v roce 1953, „nám určí tempo v Africe a na celém Středním východě.“ Ukázalo se, že tento výrok byl až příliš pravdivý. Anthony Eden, který se mezitím stal ministerským předsedou, byl přesvědčený, že má co do činění s Hitlerem Středního východu, a proto se rozhodl Násirovo „pirátství“ ztrestat.

Pokud šlo o Američany, nemohli dát svůj odpor vůči britské intervenci v Egyptě zřetelněji najevo. Zpočátku byli připraveni vyvinout finanční nátlak na Násira pod pohrůžkou stažení finanční podpory pro novou Asuánskou přehradu. vojenská okupace ve stylu roku 1882 však byla něco docela jiného: obávali se, že by mohla vehnat arabské státy do sovětského tábora. Jednostranný zásah v Egyptě či kdekoli jinde, varoval Dulles, „rozloží koalici svobodného světa na kusy“. Později se prezident Eisenhower zeptal: „Copak můžeme podporovat Británii ..., když bychom tím ztratili celý arabský svět?“ Taková varování však odezněla, aniž vzbudila

díla pozornost. Pátého listopadu 1956 přistála anglo-francouzská expedice na březích průplavu s prohlášením, že jde o mírové jednotky, jejichž úkolem je předejít izraelsko-egyptské válce.

Nic nemohlo odhalit novou slabost Británie zřetelněji než události, které následovaly. Nejprve nebyly invazní jednotky schopné zabránit Egypťanům v blokádě průplavu, a tím i v zastavení dodávek ropy. Následoval útok na libru, neboť investoři se snažili zbavit britské měny. Právě v Anglické bance bylo impérium doopravdy ztraceno. Když v průběhu krize mizely rezervy zlata a dolarů, musel Harold Macmillan (tehdejší ministr financí) volit mezi devalvací libry – což, jak varoval, by byla

Potopené impérium: blokáda Port Saidu v době suezské krize, 19. listopad 1956.

Čas odejít: britské jednotky sledují palestinskou policii v Jeruzalémě.

„katastrofa, jež by ovlivnila nejen britské životní náklady, nýbrž i ... veškeré naše vnější ekonomické vztahy“ – a žádostí o rozsáhlou americkou pomoc. Druhá možnost postavila Američany do pozice, kdy si mohli diktovat podmínky. Teprve když Eden souhlasil, že Britové bezpodmínečně opustí Egypt, souhlasil Eisenhower s poskytnutím záchranného balíku ve výši jedné miliardy dolarů z MMF a Exportní-imporní banky.

Americké rozhodnutí nechat Násirův převrat bez sankcí se ukázalo jako chybné. Násir začal flirtovat se Sověty; netrvalo dlouho a Eisenhower ho obvinil z pokusu „ovládnout ropné zásoby, aby získal finanční prostředky a moc ke zničení západního světa“. Nicméně Suez vyslal signál nacionalistům v celém Britském impériu: hodina svobody nadešla. Tuto hodinu však určili Američané, nikoli nacionalisté.

Britské impérium se rozpadlo s ohromující – a v některých případech až přílišnou – rychlostí. Jakmile se Britové rozhodli, že ze svých bývalých kolonií odejdou, snažili se to udělat co nejdříve a bez ohledu na důsledky. Slovy labouristického ministra financí Hugh Daltona: „Jste-li někde, kde vás nechtějí, a vy nemáte sílu umlčet ty, kdo vás nechtějí, pak jediné, co zbývá, je odejít.“

Zvolený postup měl své nevýhody. Když se Britové rychle zbavovali Indie, zanechali za sebou chaos, který málem anuloval dvě století spořádané vlády. Původně měla britská vláda v úmyslu odejít z Indie do poloviny roku 1948. Avšak poslední místokrál lord Mountbatten* popustil uzdu své celoživotní náklonnosti ke zrychlování tím, že posunul datum nezávislosti na 15. srpen 1947. Stál otevřeně na straně Kongresu, v němž dominovali hinduisté, proti Muslimské lize,** což byla preference tím převapivější (nebo možná právě nikoli), uvážíme-li románek lady Mountbattenové s vůdcem Kongresu Džaváharlálém Néhrúem. Mountbatten vyvinul zvláštní tlak na hypoteticky neutrálního komisaře pro určení hranic sira Cyrila Radcliffea (kterého tehdy krutým způsobem zesměšnil W. H. Auden), aby provedl dodatečné úpravy ve prospěch Indie při zakreslování hranice v Paňdžábu. Následná vlna roztrpčeného rasového a náboženského násilí za sebou zanechala nejméně dvě stě tisíc, ale možná až půl milionu mrtvých. Mnohem více obyvatel muselo opustit své domovy: v roce 1951 žilo v Pákistánu kolem sedmi milionů vysídlenců, tvořili tedy zhruba jednu desetinu celkového počtu obyvatelstva.

Obdobně utekli Britové v roce 1949 i z Palestiny a zanechali světu nevyřešenou otázku vztahů nově vzniklého státu Izrael s Palestinci, kteří žádný stát neměli, a s okolními arabskými zeměmi.*** Avšak teprve po suezské krizi se kostičky domína začaly kácat.

Těsně po válce se objevilo několik velkých vizí „nového impéria“. Ministr zahraničí Ernest Bevin byl přesvědčený, že cesta k domácímu ekonomickému zotavení začíná v Africe. A. H. Poynton z ministerstva kolonií prohlásil v OSN v roce 1947:

V Africe se především musí podporovat vznik velkých společenství, která by byla přivedena k samostatné vládě prostřednictvím účinně fungujících a demokratických, politických a ekonomických organizací národních i lokálních a která by byla inspirována společnou vírou v pokrok a západní hodnoty a vybavena účinnými výrobními technologiemi a zlepšeními.

Vznikla nová Koloniální společnost pro rozvoj a Zamořská potravinová společnost, ale i úžasné znějící projekty pro pěstování podzemnice olejné v Tanganice a produkci vajec v Gambii. Úředníci finanční správy korunních kolonií jezdili po celém světě a prodávali staré britské vlaky a lodě všem koloniálním vládám, které byly ochotné za ně zaplatit, i některým vládám, které zaplatit nemohly. Existovaly ambiciózní plány na federaci karibských kolonií, na federaci kolonií východoafrických, federaci obou Rhodesií a Naska, stejně jako Malajska, Singapuru, Sarawaku a Bornea.

* Abychom byli přesní, lord Louis Francis Albert Victor Nicholas Mountbatten, „KG, PC, GCB, OM, GCSI, GCIE, GCVO, DSO, FRS, Hon. DCL, Hon. LLD, Hon. D. Sc., AMIEE, AMRINI“ – jak sám rád lidem připomínal. Mountbatten s oblibou vytvářel genealogické tabulky se zakresleným spojením své rodiny s rodinou královskou, přičemž používal systém navržený pro chovatele čistokrevného dobytka.

** Muslimská liga byla založena již v roce 1906, avšak pod vedením Muhammada Alího Džinnáha se přiklonila k myšlence samostatného muslimského státu až v roce 1940.

*** Židovský stát i arabský nacionalismus byly do jisté míry výtvoří britské politiky za první světové války; ukázalo se však, že podmínky Balfourovy deklarace z roku 1917 obsahují neřešitelný rozpor: „Vláda Jeho Veličenstva zaujímá příznivý postoj k tomu, aby se domovem pro židovský národ stala Palestina, a vynaloží veškeré úsilí, aby usnadnila dosažení tohoto cíle, přičemž však se výslovně rozumí, že nelze zpochybnit občanská a náboženská práva stávajících nežidovských komunit v Palestině...“

Hovořilo se dokonce o nové budově pro ministerstvo kolonií. Mezitím směřoval stálý proud přistěhovalců i nadále do starého impéria: od roku 1946 do roku 1963 čtyři z pěti vystěhovalců odjíždějících z Británie po moři měli namířeno do některé ze zemí Commonwealthu.

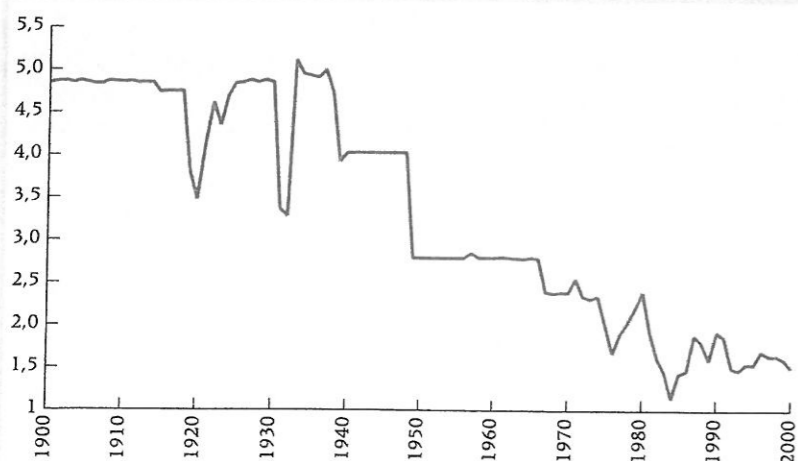
Tato imperiální renesance mohla pokračovat, kdyby Spojené státy a Británie našly společnou řeč, neboť k tomu, aby se impérium vzpamatovalo, byla americká podpora podmínkou *sine qua non*. První poválečný ministerský předseda Clement Attlee nepochyboval o její nutnosti. Churchill ho kdysi nespravedlivě charakterizoval jako „malého skromného človíčka, který má obrovské množství důvodů být skromný,“ přesto však měl Attlee realističtější pohled na budoucnost Británie než on. Uvědomil si, že nové technologie vojenských letadel s dlouhým doletem a atomové bomby způsobily, že „Britské společenství národů a impérium už nejsou celkem, který by mohl sám sebe ubránit... Podmínky, které umožnily hájit řetězec území roztroušených po pěti kontinentech pomocí válečného námořnictva se základnami na ostrovních pevnostech, už neexistují.“ V březnu 1946 poukázal na to, že nyní je třeba „považovat Britské ostrovy za východní výspu strategického oblouku, jehož centrem je americký kontinent; nikoli za mocnost hledící východním směrem přes Středomoří a Orient“.

Existovalo ovšem mnoho míst, kde Američané a Britové dokázali v poválečném období úspěšně spolupracovat. Na Kypru, v Adenu, Malajsku, Keni a Íránu byla britská nadvláda nutně „jištěna“ Spojenými státy. Tento obrat v politice odrážel rostoucí uvědomění Američanů, že Sovětský svaz představuje nesrovnatelně vážnější hrozbu pro americké zájmy a ideály než Britské impérium. „Kdyby došlo k boji mezi Ruskem a námi, kterému se možná nebudeme moci vyhnout,“ poznamenal jeden vysoký americký úředník ještě před vypuknutím studené války, „koho pak bude-

„Vít změny“: Harold Macmillan při přehlídce králova prvního afrického střeleckého pluku v Lusace, 22. leden 1960.

Šterlinkové krize: kurz dolaru vůči libře, 1900–2000.

me smět počítat mezi své přátele ... ty, které jsme v onom boji oslabili, anebo ty, které jsme poslili?" Snad tedy přece jen lze něco říci ve prospěch britského imperialismu. Velení amerického námořnictva a Výbor strategického výzkumu při spojených velitelských štábech byly zajedno v tom, že britská síť vojenských základen může posloužit jako užitečný doplněk jejich vlastních obdobných zařízení. To vše přispělo k větší Bevinově tvrdohlavosti:

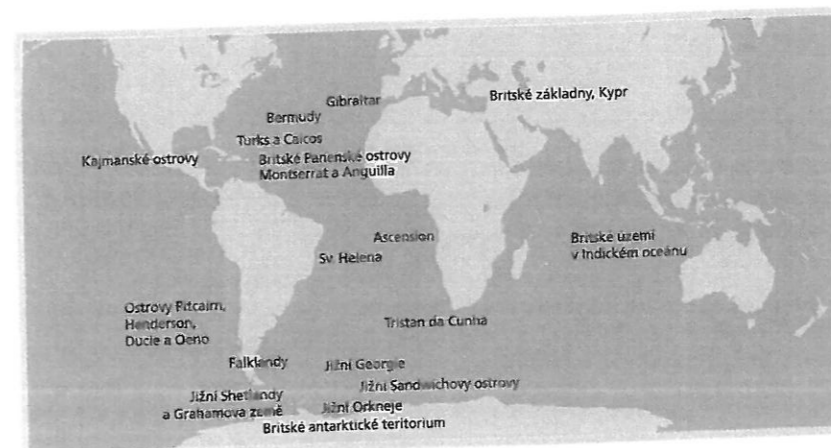
Západní Evropa i se svými závislými územími v zámoří je nyní viditelně závislá na americké pomoci ... [zatímco] Spojené státy uznávají, že Spojené království a Commonwealth ... jsou nezbytné pro jejich obranu a bezpečnost. Již z toho je zřejmé, že jde ... spíše o částečnou vzájemnou závislost než o výhradně jednostrannou závislost. S postupem času (v příštích deseti až dvaceti letech) by prvky závislosti měly zmizet a prvky vzájemné závislosti přibývat.

Očekávání se nenaplnilo. Suez naopak ukázal, že zásadně negativní vztah Spojených států vůči impériu stále přetrvává. A když Američané uplatnili své veto, vnější fasáda neoimperální mocnosti se zhroutila. „Přemýšlím-li o našich potížích v Egyptě,“ poznamenal v padesátých letech jeden veterán ministerstva zahraničí znavený životem, „zdá se mi, že zásadní potíž vychází z naprosto zřejmého faktu, že nejsme dostatečně silní... Z přísně realistického hlediska bychom měli uznat, že nás tento nedostatek omezuje ve všem, co děláme, a pozvolna nás posunuje k politice kapitulace z nutnosti nebo k něčemu velmi podobnému.“

Proces dekolonizace poháněla spíše soupeřící impéria než místní nacionalisté, přesně jak předvídal Hitler. Když studená válka vstoupila v šedesátých letech do své nejintenzivnější fáze, soutěžily Spojené státy a Sovětský svaz o podporu hnutí za nezávislost v Africe, Asii a v karibské oblasti. „Větr změny,“ o němž mluvil Harold Macmillan během své cesty po Africe v roce 1960, nevál z Windhoeku či Malawi, nýbrž z Washingtonu a z Moskvy. Tragické bylo, že poté, co z té či oné podrobené země odvál koloniální nadvládu, často v ní vypukla občanská válka.

Nejdůležitější ze všeho bylo samozřejmě hospodářství. Británie byla vyčerpaná cenou, kterou zaplatila za vítězství, a protože nedostala šanci k novému startu jako poražené Japonsko a Německo, nebyla schopná nadále nést náklady impéria. Nacionalistické vzpoury a nové vojenské technologie způsobily, že obrana impéria byla mnohem dražší než dříve. V rozmezí let 1947 a 1987 stouply britské náklady na obranu na 5,8 procenta hrubého domácího produktu. O století dříve to bylo pouze 2,6 procenta. V 19. století financovala Británie svůj chronický obchodní deficit prostřednictvím příjmů z rozsáhlých zahraničních investic. Ty nyní vystřídalo drtivé břemeno zahraničního dluhu a ministerstvo financí muselo navíc hradit mnohem vyšší náklady znárodněného zdravotnictví, dopravy a průmyslu.

Jak řekl Keynes, Británie se po skončení války (a tím i ukončení programu o půjčce a pronájmu) v roce 1945 obrátila na Spojené státy

Pozůstatky impéria, 2002.

se žádostí o půjčku, „především ... aby mohla financovat své politické a vojenské výdaje v zahraničí“. Podmínky spojené s půjčkou však zároveň značně oslabily britské pozice v zahraničí. Za poskytnutí 3,75 miliardy dolarů* trvali Američané na tom, že během dvanácti měsíců musí být libra směnitelná za dolar. Útok na rezervy Anglické banky, který to vyvolalo, byl první z následné série šterlinkových krizí, jimiž se vyznačoval postupný odchod Británie ze zemí impéria; tento model byl smutně známý ještě před vypuknutím suezské krize. Počátkem padesátých let prohlásil Harold Macmillan, že země si může vybrat mezi „sklouznutím do ošuntělého a rozbředlého socialismu (jako druhořadá mocnost) a nástupem ke třetímu Britskému impériu“. Po Suez se zdálo, že zbyla už jen první možnost.

Oslabení libry vůči dolaru bylo jen příznakem strmého ekonomického pádu Británie: z 25 procent světového vývozu výrobků v roce 1950 na rovných 9 procent v roce 1973; z více než 33 procent všech obchodních lodí spuštěných na vodu ve světě na méně než 4 procenta; z 15 procent světového vývozu oceli na pouhých 5 procent. Protože byla válečnými škodami postížena mnohem méně, vyšla Británie z války jako největší evropská ekonomika; do roku 1973 však byla předstihována Německem a Francií a málem i Itálií. Míra růstu hrubého domácího produktu na jednoho obyvatele v Británii v rozmezí let 1950–1973 byla nejnižší v Evropě, nedosahovala ani poloviny míry růstu v Německu. Přesto bychom neměli dospět k unáhlenému závěru, že v důsledku této situace se změna britské orientace ze zemí Commonwealthu směrem ke kontinentální Evropě stala ekonomickou nutností. Často se takto argumentovalo ve prospěch britského členství v Evropském hospodářském společenství. Je pravda, že podíl britského obchodu se zeměmi, které vytvořily EHS, stoupl mezi roky 1952 a 1965 z 12 na 18 procent. Přesto se však podíl celkového obchodu se zeměmi Commonwealthu udržel na podstatně vyšší úrovni: poklesl sice ze 45 na 35 procent, ale zůstal i nadále dvakrát důležitější než obchod s EHS. Teprve britský vstup na „evropský společný trh“ si v důsledku evropských ochranných celních sazeb, zejména na zemědělské produkty, vynutil zásadní odklon britského obchodu od zemí Commonwealthu ke kontinentální Evropě. Pokolikáté už byla ekonomická změna způsobena politickým rozhodnutím, a ne naopak!

* Poslední splátka měla být uhrazena v roce 2006.

Problém spojený s Commonwealthem nespočíval ani tak v poklesu jeho ekonomické důležitosti pro Británii jako spíše v jeho narůstající politické neschopnosti. Původně se Commonwealth skládal jen z Británie a bělošských dominií, ale v roce 1949 do něho vstoupily Indie, Pákistán a Cejlon (Šrí Lanka). V roce 1965 měl už 21 členských států a deset dalších přistoupilo v průběhu následujících deseti let. Dnes má Commonwealth padesát čtyři členy a není o mnoho významnější než sekce v OSN či Mezinárodní olympijský výbor. Jeho hlavní zásluhou je, že šetří peníze za profesionální tlumočníky. Anglický jazyk je totiž to jediné, co mají země Commonwealthu ještě společné.

Tak se tedy stalo, že se Britské impérium, které bylo v roce 1945 fakticky na prodej, rozpadlo a nikdo je nepřevzal; přistoupilo k vlastní likvidaci a nezískal je žádný nový vlastník. Budování impéria trvalo zhruba tři století. V době největšího rozmachu zaujímalo jednu čtvrtinu veškeré souše světa a vládlo zhruba stejné části obyvatelstva. Jeho rozpad trval jen tři desetiletí a zbylo po něm jako vzpomínka jen několik roztroušených ostrovů – počínaje ostrovem Ascension a konče Tristanem da Cunha.

V roce 1892 měl mladý Churchill očividně pravdu, když předvídal „velké převraty“ v průběhu svého dlouhého života. Když však v roce 1965 umíral, bylo zcela zřejmé, že jeho naděje na záchranu Britského impéria byly školáckou fantazií.

V situaci, kdy mělo volit mezi usmiřovací politikou a bojem proti nejhorším říším lidských dějin, zvolilo Britské impérium správně. Dokonce i Churchill, jakkoli byl zapřísáhlým imperialistou, neváhal odmítnout Hitlerovu nechutnou nabídku, že nechá impérium přežít vedle nacifikované Evropy. V roce 1940 impérium pod Churchillovým nadšeným, nezdolným a jedinečným vedením stálo osamoceně proti Hitlerovu imperialismu zla. I když netrvalo tisíc let, jak Churchill doufal, byla to vskutku „nejskvělejší hodina“ Britského impéria.

Na impériu však bylo podivuhodné a autenticky ušlechtilé to, že jeho vítězství mohlo být jen a jen vítězstvím Pyrrhových. Britové obětovali své impérium, aby znemožnili Němcům, Japoncům a Italům zachovat si své říše. Nevymazala už jen sama tato oběť veškeré hříchy impéria?